Universitatea din București

Editura Seneca

Simpozionul național al Societății de Studii Clasice

București
4-5 octombrie 2019

de la ora 9 am

Casa Universitarilor
str. Dionisie Lupu, nr. 46

MESAJUL INAUGURAL AL DOMNULUI ACADEMICIAN IOAN-AUREL POP PREŞEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Stimaţi colegi,

Clasicismul greco-latin ne-a trasat pentru vecie destinul nostru european şi, din Europa, această moştenire a cucerit aproape întreaga planetă. Cultivarea de către dumneavoastră a studiilor clasice nu este numai un act de erudiţie, de cunoaştere şi de perpetuare a valorilor perene, ci şi un act de cultură universală, de conştientizare a publicului asupra rădăcinilor noastre. „Grecia cucerită l-a cucerit pe sălbaticul ei cuceritor", l-a îmblânzit şi l-a civilizat, încât, ulterior, Platon, Aristotel, Horaţiu, Vergiliu şi Ovidiu s-au înfrăţit, făurind pentru eternitate modelul omului civilizat, educat şi instruit.

Vă doresc spor în ceea ce faceţi pentru existenţa studiilor clasice şi pentru sensibilizarea elevilor şi studenţilor întru gloria acestui izvor de înţelepciune!

4 octombrie 2019

Ioan-Aurel Pop

SIMPOZIONUL NAȚIONAL AL SOCIETĂȚII DE STUDII CLASICE*

În zilele de 4–5 octombrie 2019 s-a desfășurat în București, la Casa Universitarilor, Simpozionul național al Societății de Studii Clasice (SSC). Bucurându-se de prezența cercetătorilor, profesorilor și a iubitorilor filologiei clasice de pe întreg teritoriul țării, simpozionul a fost organizat în parteneriat cu Universitatea din București și cu sprijinul Editurii Seneca.

Această reuniune a specialiștilor culturii greco-romane a avut rolul de a prilejui o apropiere, din perspectiva proiectelor în care este implicat fiecare membru al SSC, dar și de a comunica și dezbate chestiuni organizatorice privind breasla filologilor, cadrul juridic și administrativ în care ea funcționează (statutul personalitatea juridică, afilierea la diverse societăți internaționale), instrumentele pe care le are la îndemână pentru a-și face auzit glasul (comunicate către societatea civilă și guvernanți, revista *Studii clasice*, *site*-ul SSC, pagina de *Facebook*) și, nu în ultimul rând, prezentarea reușitelor și a proiectelor încă neîmplinite ale celor patru filiale teritoriale (București, Iași, Constanța și Timișoara).

1. MASA ROTUNDĂ ȘI SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Deschiderea manifestării a avut loc vineri, 4 octombrie în sala de conferințe a Casei Universitarilor, într-o ședință comună care a oferit prilejul pentru rostirea alocuțiunilor inaugurale. Au luat cuvântul prof. dr. **Ioana Costa** – din partea Societății de Studii Clasice, prof. dr. **Liviu Franga**, Decanul Facultății de Limbi și Literaturi Străine – din partea Universității din București și reprezentantul Editurii Seneca. Mesajele de susținere a lucrărilor simpozionului, transmise de Președintele Academiei Române, domnul Ioan-Aurel Pop și de profesorul Alexandru Barnea, președinte al SSC între anii 2009–2019, au fost citite de doamna Ioana Costa.

Lucrările simpozionului s-au desfășurat în două secțiuni paralele: o masă rotundă la care au fost prezentate temele de interes pentru cercetătorii domeniului din diferite centre universitare și o sesiune de comunicări cu o variată arie tematică, din care nu au lipsit lingvistica, literatura, istoria, mitologia spațiului greco-roman.

* Pentru realizarea acestei cronici, prezența efectivă a autorilor ei la lucrările simpozionului a fost dublată de folosirea rezumatelor și a materialelor bibliografice pe care autorii comunicărilor le-au înaintat redacției. Le mulțumim tuturor, pe această cale.

StCl XLIX, 2020, București, p. 271–284

La masa rotundă, avându-i ca moderatori pe profesorii universitari **Alexander Baumgarten**, **Ioana Costa** şi **Nelu Zugravu**, prezentările, 25 la număr, susţinute de-a lungul a peste şapte ore de colocviu, au rezumat cercetări aflate în desfăşurare sau au enunţat concluziile unor proiecte mai ample. Atât pentru vorbitori, cât şi pentru participanţii care şi-au manifestat interesul punând întrebări, presiunea timpului alocat fiecărei intervenţii a constituit premisa unui real exerciţiu de concizie, coerenţă, claritate. Temele abordate au străbătut secole şi provincii, asupra cărora vorbitorii s-au aplecat din unghiuri şi cu metode diferite. Douăsprezece lucrări au fost prezentate în cadrul unei sesiuni de comunicări desfăşurate de-a lungul întregii zile şi moderate de **Ioana Munteanu** şi **Simona Nicolae** (Universitatea din Bucureşti). În acest cadru, fiecărei prezentări i-au fost alocate treizeci de minute, conferenţiarii putând să dezvolte argumentaţii ample şi amănunţite. Timpul mai mare acordat alocuţiunilor şi dezbaterii acestora a făcut ca şi discuţiile să implice mai mulţi participanţi şi opinii mai nuanţate.

În grupajul de articole din paginile anterioare se regăseşte parte din mulţimea subiectelor prezentate; în rândurile următoare ne vom opri îndeosebi asupra acelora care nu şi-au aflat locul în cuprinsul revistei.

Debutul întâlnirii a stat sub semnul zâmbetului ciceronian, dr. **Florentina Nicolae**, conferenţiar la Universitatea „Ovidius" din Constanţa, analizând umorul arpinatului sub aspect tipologic şi funcţional. Studiul scrisorilor din seria *Ad familiares*, adresate lui Varro, Dolabella, Paetus, a demonstrat audienţei că premisele teoriei actuale a umorului, care utilizează concepte precum *incongruenţa, consolarea, superioritatea*, se regăsesc în retorica elegantă a epistolelor ciceroniene. Tinereţea arpinatului – din perspectiva profesorului **Liviu Franga**, decan al Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine – s-a petrecut însă sub altă zodie: aceea a poeziei, care a jalonat drumul literaturii latine de la Ennius la Catullus, de-a lungul aşa-numitului „secol" al Scipionilor. Ca urmaş al preneotericilor mai în vârstă, precum Lutatius Catulus, Valerius Aedituus, Porcius Licinus sau Laeuius, Cicero a îmbrăţişat „estetica elenizantă" a epocii care l-a premers, deschizând drumul neotericilor, acea generaţie de scriitori care au avut, pentru întâia oară la Roma, conştiinţa că formează o unitate literară, în temeiul unei atitudini estetice comune, explicit adoptate şi formulate. Schiţa acestui portret al lui Cicero – tânărul iubitor de poezie epigramatică şi elegiacă, după cum ne permite, cu parcimonie, memoria generaţiilor să întrezărim – s-a conturat în discursul profesorului Liviu Franga. La polul opus, articolul lui **Teodor Iova** (Université Paris-IV – Sorbonne), propus comitetului de organizare, dar nesusţinut în şedinţa de comunicări, deslueşte, prin mijloace filosofice, dinamica politică ce a făcut posibilă unicitatea destinului Romei în lumea antică, plecând de la premisa că, în cadrul unei *translatio studiorum* (*avant la lettre*), cultura latină nu s-a arătat a fi doar o copie a celei greceşti. Inspirată de tratatul lui Panetius, lucrarea ciceroniană *De officiis* reînvie – după cum menţionează Teodor Iova – un stoicism târziu, răspunzând totodată unei situaţii politice iminente: trecerea de la Republică la Imperiu. Prin aceste două lentile (a influenţei greceşti şi a lecturii istorice), articolul amintit analizează textul arpinatului, evocând elementele cheie ale filosofiei politice şi ale

moralei latine care permit transformarea unei forme politice democrate într-o monarhie cu caracter absolutist. Fațetele diamantine ale personalității ciceroniene reflectă, cum am putut vedea, valori multiple ale epocii pe care scriitorul, filosoful, retorul, omul de stat Marcus Tullius Cicero a marcat-o. *Humanitas Romana*, născută în același Cerc al Scipionilor, definită de arpinat, dar inspirată de *paideia* greacă, a constituit subiectul expunerii **Ancăi Meiroșu**, dr. cercetător independent. Trăsătură care distinge omul de restul viețuitoarelor, dar și rezultat al șlefuirii prin educație, cultură și eleganță, „umanismul" ciceronian nu reprezintă un concept artificial, a precizat tânăra cercetătoare, ci un mod de viață care presupune afecțiune, respect, iertare, indulgență, generozitate, milă, față de semeni, față de lumea întreagă. Astăzi însă, ideologii precum *transumanismul* sau *postumanismul* propun îmbunătățirea existenței omenești într-o manieră care, din perspectivă etică, se răsfrânge nefast asupra umanității înseși. Lărgind perspectiva dincolo de pragul unei generații și al preceptelor literare ori culturale, dr. **Mariana Franga**, conferențiar în cadrul Universității Spiru Haret, a vorbit publicului despre constantele civilizației romane, reunind amănunte, pentru a da la iveală imaginea de ansamblu. „Viața mentală a romanilor – a susținut domnia sa – s-a dovedit a fi foarte bogată, ea posedând cele mai propice cadre de dezvoltare de-a lungul întregii Antichități. Reprezentând acel sistem de referințe, acea percepție și viziune asupra lumii, specifică unui grup social, mentalul colectiv roman este caracterizat de o serie de trăsături *dominante,* generale, precum: evoluție lentă, conservatorism, stabilitate și soliditate, romano-centrism. Acestora li se adaugă alte trăsături, *definitorii*: pragmatismul, formalismul, contractualismul, antropocentrismul, care vor rămâne neschimbate până la sfârșitul Antichității".

Romană prin origini și dezvoltare, prin conținut și prin formă, *satura* a constituit subiectul comunicării prezentate de dr. **Alexandra Ciocârlie**, cercetător la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", care a demonstrat publicului că verbul mușcător al lui Iuvenal își depășește veacul și se răsfrânge în egală măsură asupra împăraților din decenii anterioare sau asupra contemporanilor, fie ei oameni politici ori de cultură. S-a presupus, a afirmat cercetătoarea, că Iuvenal a fost alungat din țară de Domițian sau de Hadrian, iar supoziția ostracizării a întărit opinia că satiricul ar fi fost un opozant al imperiului. Amprenta unei persecuții directe nu se lasă însă descifrată în chip nemijlocit în opera scriitorului. Condamnarea agresivă lasă locul parodiei simbolice și doar câteva comentarii concise dezvăluie implicațiile serioase ale întâmplărilor amuzante. În satira a VII-a, spre pildă, a mai spus **Alexandra Ciocârlie**, autorul se declară încrezător în disponibilitatea unui împărat ca Hadrian de a-i sprijini pe oamenii de cultură, dar prezentarea intelectualilor preocupați doar de succesul material este ambiguă, bunăvoința împăratului părând condiționată de obediența protejaților. Întrezărim în această perspectivă conturarea unor personaje tipologice, independente, în bună măsură, de realitatea umană care le-a servit drept model.

O perspectivă înrudită, care, fără să ignore contextul istoric al operei, îl estompează pentru a înfățișa trăsătura arhetipală a personajelor ori faptele intrate în istorie și apoi în legendă, a fost abordată de dr. **Mădălina Strechie**, lector la

Universitatea din Craiova, în analiza istoriei romane redactate de Titus Liuius. *Ab Vrbe condita*, a spus autoarea, „nu este o cronică seacă de evenimente, de ani şi de fapte fără emoţii, din contră este o istorie vie, plină de modele umane, plină de eroi care au influenţat evenimentele, care au făcut din Roma o cetate mondială [...]. Tineretul roman s-a ridicat la înălţimea aşteptărilor vârstnicilor Romei, demonstrându-şi talentul şi determinarea atunci când a fost nevoie". Trei portrete s-au desprins din expunerea filologului **Mădălina Strechie**: cel al lui Horatius Cocles – eroul legendar din timpul lui Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei –, apoi Mucius Scaevola – tânărul infiltrat în tabăra duşmană pentru a-i ucide comandantul – şi Cloelia – fecioara tot atât de curajoasă precum un general roman –, a cărei statuie ecvestră se afla, după spusa lui Titus Livius, pe *Sacra uia*.

Veacurile Romei la apus, privite de astă dată cu ochi de istoric, nu de literat, au fost canavaua pe care doctorandul ieşean **Claudiu-Costel Luca** a prezentat chestiuni legate de cronologia imperiului. Cercetătorul şi-a construit prezentarea pornind de la surse istoriografice din veacurile III-IV, redactate de autori păgâni din aria culturii latinofone. Succesiunea formelor de guvernământ înţeleasă ca un jalon cronologic obiectiv a fost expusă de doctorand prin prisma unor concepte care definesc gândirea istorică a ultimelor decenii, de la Michel Foucault la Oswald Spengler, precum istoria „biologică", „ciclică" sau „utopică". Naraţiunea istorică, alterată uneori de cunoaşterea limitată ori subiectivă a unor autori ca Eutropius, Festus, Pseudo-Aurelius Victor, Vegetius, repusă în contextul politic al secolului al IV-lea şi analizată cu instrumente teoretice nuanţate, a redobândit în prezentarea lui **Claudiu-Costel Luca** lumini şi umbre, relevând criterii de periodizare, elemente de continuitate şi fractură, personalităţi determinante pentru fiecare epocă. În pandant, expunerea lui **Cozmin-Valerian Broşteanu**, doctorand al aceleiaşi universităţi „Alexandru Ioan Cuza", a folosit un corpus de texte asemănător cu cel studiat de către colegul său, accentul definitoriu al prezentării fiind însă dat de urmărirea felului în care se reflectă criza Imperiului Roman din veacul al III-lea în limbajul politico-instituţional şi în formulele juridice utilizate de către autori de *breuiaria* ca Eutropius, Festus sau Aurelius Victor.

Discursul al XLVI-lea al retorului grec Dio Chrysostomos, asupra căruia s-a oprit dr. **Stefan Ivas**, cercetător afiliat Centrului de Studii Clasice şi Creştine al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, a oferit audienţei prilejul de a reflecta la adevărului istoric îmbrăcat într-un tipar textual diferit de al epitomelor latine şi într-o altă expresie lingvistică. Observând, înainte de toate, perfecţiunea formală, stilul concis, limbajul clar, neîncărcat cu arhaisme ori trimiteri literare, apelul controlat la *pathos* al retorului, istoricul a analizat conţinutul oraţiei care cuprinde reacţia lui Dio Chrysostomos la acuzele ce i-au fost aduse, anume acelea de a fi provocat şi întreţinut creşterea preţului grânelor în timpul unei crize alimentare din cetatea natală. Cercetătorul ieşean a pus în lumină abordarea – pe care domnia sa a numit-o „politicianistă" – a retorului din Prusa arătând că, deşi acesta avea autoritatea politică şi mijloacele economice pentru aplanarea conflictului, a refuzat rolul de *euerget* al polisului, invocând un complot

împotriva sa, pus la cale de adversarii politici. „Pentru un cititor atent – a subliniat istoricul ieșean – nu doar la contextul istoric al discursului antic, ci și la tribulațiile vieții politice românești postdecembriste, argumentația lui Dio Chrysostomos este de o surprinzătoare și perenă actualitate".

Cu o privire analitică asupra materialului studiat, dublată de o perspectivă cuprinzător descriptivă, profesorul universitar **Nelu Zugravu** a vorbit publicului despre dihotomia Orient – Occident, așa cum răzbate aceasta din texte latinești scrise în veacul marcat de divizarea Imperiului Roman. Occidentul autentic „masculin", caracterizat în mod esențial prin *uirtus* și Orientul efeminat, dominat de *uanitas*, se regăsesc complementar în culegerea de orații cunoscută sub titlul *Panegyrici Latini*. „Paralel cu afirmarea constantă a caracterului indivizibil al lui *noster orbis*, autorii acestor *laudationes* – a afirmat domnia sa – dau glas, în diferite formule cu valoare encomiastică și propagandistică, antitezei dintre cele două sfere ale romanității, dintre Occident și Orientul grec, asiatic sau egiptean." Virtuți și vicii, laudă și mustrare, model și anti-model sunt ilustrate în culegerea de discursuri rostite între 289 și 389 în circumstanțe oficiale și solemne de retori gallo-romani și condensate în formule recurente: *pietas* vs. *sacrilegia*, *homines infatigabiles* vs. *adorti Graeculi*, *leues Medi, imbelles Syri, Parthorum arma uolatica*, *timidi et imbelles*, *delicati ac fluentes homines*. Analiza atentă a expresiei care evocă dihotomia amintită, precum și a contextului pronunțării panegiricului a demonstrat publicului obiectivele autorilor, evidențiind motivațiile ideologice ale fiecăruia. Un studiu aparent lingvistic, situat între „descriere și interpretare", în termenii antropologului Jean Bazin, s-a dovedit a fi o pertinentă cercetare istorică.

Peste paisprezece secole, când în capătul de răsărit al Europei se mai scria latinește, istoricul sas Georg Soterius cita în opusculul *Commentariolus de ducibus Valachiae* un cronostih, aparent necunoscut istoriografiei actuale, și un epitaf injurios, compus împotriva domnului Mihai Viteazul de un contemporan al său. Aceste scrieri au constituit subiectul prezentării făcute de dr. **Ana-Cristina Halichias**, profesor emerit al Universității din București, care a adus în discuție și răspunsul versificat lui al Gheorghe Șincai, dat, după mai bine de 200 de ani, umanistului maghiar Stephanus Zamosius, autorul stihurilor ostile domnului român. Tot despre țările române în veacul al XVII-lea a vorbit auditoriului și **Antim Cristian Bobicescu**, prezentând considerații despre felul în care regele Sigismund al III-lea a statuat raporturile polono-moldovenești. Prezentată cu titlul „Pot fi acțiunile militare aristotelice?", comunicarea se regăsește, îmbogățită, în volumul de față, purtând titlul „Considerații preliminare despre Sigismund al III-lea, tiranie și republicanism în raporturile polono-moldovenești la cumpăna secolelor XVI–XVII". Într-o scrisoare către Ștefan Tomșa – a spus cercetătorul de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" – regele Sigismund August se referă la Moldova ca la o țară în care au loc „schimbări mari", dar o țară pe care discordia o va pierde, adeverind vorbele lui Sallustius: *concordia res paruae crescunt, discordia maximae dilabuntur* și... realitatea zilelor din prezent.

Grupajul de comunicări cu subiect istoric a fost completat de intervenția arheologilor **Valentin Bottez**, **Alexandra Țârlea** și **Alexandra Lițu**, care au prezentat rezultatele cercetărilor obținute pe șantierele arheologice ale Universității din București, oprindu-se, mai cu seamă, asupra caselor romane târzii descoperite la Histria (sector Acropolă Centru-Sud), colonie ioniană intrată apoi sub stăpânire romană. Cercetând inventarul locuințelor, colegii noștri au interpretat rolul, semnificația și însemnătatea obiectelor descoperite din perspectiva *household archaeology*, analizând, totodată, felul în care se integrează respectivele case în rețeaua urbanistică a orașului roman târziu și raporturile acestora cu construcțiile oficiale din zona cercetată. O altă sinteză amănunțită, construită dintr-o perspectivă arheologică, dublată de ochiul atent al istoricului și filologului, s-a dovedit a fi și lucrarea „Templul zeiței Isis de la Der el-Shelwit, Luxor", prezentată de către **Renata Tatomir**, profesor la Universitatea „Hyperion" din București. Construit în timpul domniei lui Hadrianus și Antoninus Pius, templul este unul dintre rarele vestigii greco-romane din această arie arheologică și singurul închinat zeiței Isis. Pentru filologul **Renata Tatomir**, interesul acestui monument rezidă îndeosebi în inscripțiile de pe ziduri și coloane, unde sunt notate cu hieroglife numele împăraților romani în veacul cărora a fost ridicat templul, Hadrianus, Antoninus Pius, dar și ale acelora care au domnit cu un secol mai devreme (Galba, Otho și Vespasianus).

Din același spațiu al pustiei egiptene ni s-au transmis și apoftegmele Părinților deșertului, păstrate în originalul grecesc și în numeroase traduceri în diverse limbi de venerabilă tradiție creștină (latină, siriacă, etiopiană, armeană, slavonă, arabă). **Ștefan Colceriu**, cercetător la Institutul de Lingvistică, și membru al unui grup de nouă cercetători găzduiți de Colegiul „Noua Europă" din București, a expus, în ședința comună, proiectul a cărui finalitate este traducerea în limba română a versiunii în coptă sahidică a *Patericului*. La momentul apropiat al publicării, a spus cercetătorul, traducerea va fi însoțită de o nouă ediție critică a *Apoftegmelor*, ediție care se bazează pe toate manuscrisele și fragmentele de papirusuri identificate până în prezent. Un alt tipar textual larg răspândit în literatura creștină, acela al imnurilor, a constituit obiectul studiului prezentat de **Mihai Baltag**, doctorand al Universității de Vest din Timișoara. Aplecându-se asupra imnologiei de expresie latină, cu un debut târziu față de ansamblul textelor patristice, tânărul cercetător a adus în discuție încercările stângace din a doua jumătate a secolului al IV-lea ale Sfântului Ilarie Pictavianul și a continuat analiza acestor cânturi care slăvesc divinitatea cu cea a scrierile Sfântului Ambrozie al Mediolanului, autorul care a consacrat specia actuală a imnului creștin. Subiecte ancorate în tradiția greco-latină preluată în creștinism au mai prezentat **Emanuel Grosu** și **Constantin-Ionuț Mihai**, cercetători afiliați ai Departamentului de Științe Socio-Umane al Institutului de Cercetări Interdisciplinare din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, precum și **Ana-Maria Răducan**, cercetător la Institutul de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului. Privind cronologic temele abordate de către cei trei studioși ai creștinismului ca păstrător al

unor elemente din tradiția greacă, îl amintim mai întâi pe **Constantin-Ionuț Mihai** care a pus în lumină un aspect inedit al polemicii anticreștine din veacul al II-lea, prin analiza unor pasaje cheie din cuprinsul tratatului *Ἀληθὴς λόγος*, scris de filosoful medio-platonic Celsus. Portretul lui Iisus, a spus cercetătorul ieșean, are ca model personajul Socrate, așa cum este zugrăvit acesta în piesele lui Aristofan, Ameipsias sau Eupolis, polemistul păgân împrumutând întocmai criticile și ironiile formulate odinioară la adresa filosofului. Celsus creează astfel un personaj derizoriu, a cărui viață și, mai cu seamă, învățătură sunt caracterizate de impostură și ridicol. Tot o abordare comparativă a propus și **Emanuel Grosu**, alăturând *Visio Sancti Pauli* din secolul al III-lea și *Visio Tnugdali* din veacul al XII-lea. Cercetătorul a acordat un loc aparte în analiza sa „geografiei" lumii de dincolo, cu toate diviziunile ei (infern, limb, purgatoriu, paradis), indicii grăitoare ale modului în care erau concepute păcatul (cu diferitele sale niveluri de gravitate), sfințenia (cu diversele ei grade) și consecințele acestora. Această analiză, a menționat autorul, constituie o etapă în vederea realizării primei traduceri (adnotate și comentate) în limba română a lucrării *Visio Tnugdali*, traducere a cărei apariție sperăm să o putem semnala curând. Din Bizanțul secolelor X-XI moștenim și învățăturile și versurile Sfântului Simeon Noul Teolog, asupra cărora s-a aplecat **Ana-Maria Răducan**, încercând să discearnă între inspirație și individualitate în poezia plină de har a misticului constantinopolitan. Parcurgerea atentă și nuanțată a stihurilor, care par uneori artificiale și repetitive cititorului de azi, a relevat un univers în care poți pătrunde prin contemplație pură sau pe care îl descoperi prin mijlocirea simțurilor, fiindcă în el se regăsesc basileul ceresc și basileul împărăției pământene, împodobiți, deopotrivă, asemenea chipurilor din icoane. În poezia sfântului, a mai spus **Ana-Maria Răducan**, un accent deosebit este pus pe individualitate și pe inspirație, adesea în răspăr cu instituția Bisericii, care favoriza tradiția și imutabilitatea formei artistice. Dar în experiența mistică, la care Simeon Noul Teolog a avut acces, omul devine în chip imediat, nemijlocit, una cu Dumnezeu și are acces la harurile creației.

Despre scrieri ale capetelor încoronate, împărați, basilei și domni, din Antichitatea târzie a Imperiului Roman, din Evul de Mijloc bizantin ori reprezentând umanismul românesc, au vorbit **Florina Dobre Brat**, **Simona Nicolae**, **Ioana Costa** și **Ioana Munteanu**, a căror afiliere științifică este Universitatea din București. Stoicismul robust al împăratului Marcus Aurelius, practicat o viață și exprimat în exercițiile *Meditațiilor* sale, a dat naștere unei fecunde tradiții filosofice și literare în spațiul european. Mai puțin explorate sunt însă similitudinile dintre scrierile acestei școli filosofice, al cărei reprezentant a fost împăratul roman, și gândirea indiană (reflectată în *Bhagavad-Gita*, fragment al poemului *Mahabharata*), care privește filosofia ca pe „o necesitate practică de a-ți cultiva spiritul pentru a înțelege cum să-ți conduci mai bine viața" (*v. supra* articolul „From *Ad se ipsum* to *Svadharma* or at the cisscross between one's fate and expectations"). Urmărind nivelul formal, al compoziției poemelor (căci un poem filosofic poate fi considerată

şi lucrarea lui Marcus Aurelius), dar şi pe cel de adâncime, al conceptelor şi principiilor care stau la baza celor două scrieri provenind din lumi şi epoci îndepărtate, **Florina Dobre Brat** a creionat, în fapt, relevanţa acestora în lumea de azi. Simţul datoriei, a spus autoarea, abandonarea de sine întru credinţa în Dumnezeu, deprinderea artei de a fi fericit, mulţumit şi recunoscător, de a trăi în acord cu natura sunt repere ale gânditorilor din porticuri, ale adepţilor religiei hinduse şi, în egală măsură, ale noastre, cei care, *hic et nunc*, căutăm metode şi terapii pentru a da sens vieţii. Intervenţia **Simonei Nicolae** (Universitatea din Bucureşti/Institutul de Studii Sud-Est Europene) a prezentat publicului principiile şi alegerile care au stat la baza ediţiei discursurilor etico-politice ale împăratului Manuel Paleologul (lucrare în curs de publicare). *Editio princeps* a textului grec şi a celui latinesc (în traducerea din veacul al XVI-lea a lui Johannes Leunclavius) alcătuită după normele filologice actuale, însoţită de traducerea în limba română (cea dintâi într-o limbă modernă), lucrarea are la bază manuscrise contemporane basileului şi fiului său, destinatar al discursurilor parenetice. Între ele, autoarea a menţionat *Ms. Synodal 458*, aflat în colecţia Muzeului de Istorie Naţională din Moscova, manuscris care a înşelat vigilenţa filologilor, de vreme ce niciun catalog şi niciun studiu nu aminteşte prezenţa în paginile acestuia a celor şapte discursuri ale împăratului bizantin. Registrul tehnic al prezentării a fost completat cu parcurgerea conţinutului scrierilor compuse cu trei decenii înaintea căderii Constantinopolului. Succesiunea sfaturilor adresate în manieră oratorică s-a conturat astfel ca o chintesenţă a literaturii aulice bizantine, care îmbină valorile şi virtuţile cardinale clasice cu virtuţile şi valorile creştine, într-o oglindă a civilizaţiei Bizanţului muribund, acel imperiu în care refugiul din urmă rămăsese Împărăţia cerurilor. Dintr-un *Byzance après Byzance,* de la graniţa secolelor XVII-XVIII şi nu de departe de Ţarigrad, ajung la noi şi scrierile lui Dimitrie Cantemir, domn vremelnic al Moldovei, dar umanist a cărui operă a rămas în veac. **Ioana Costa** (Universitatea din Bucureşti/Institutul de Istorie şi Teorie Literară „George Călinescu”), traducătoare a scrierilor latineşti ale domnului moldav, a prezentat două proiecte de anvergură, interdisciplinare, din ale căror colective face parte, cel dintâi, desfăşurat în cadrul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, iar cel de-al doilea, în colaborare cu Universitatea din Hamburg şi Universitatea din Viena. Cum în România nu există o ediţie completă a scrierilor cantemiriene, prima întreprindere îşi propune să realizeze editarea şi traducerea integralei operelor scrise de Cantemir în limba latină. Cinci volume, a precizat **Ioana Costa**, au apărut între anii 2015 şi 2018, iar un al şaselea este acum în lucru. Cel de-al doilea proiect, denumit *Computerphilology – HerCoRe*, îi aduce laolaltă pe latinişti şi turcologi (lingvişti şi istorici), cu specialiştii în procesarea digitală a limbajului natural. Interesul acestei echipe transfrontaliere este să cerceteze, cu mijloacele clasice, dar şi cu cele oferite de inteligenţa artificială, consistenţa referirilor cantemiriene la persoane, locuri, evenimente, situaţii, în cadrul aceleiaşi lucrări sau a celor două texte verificate: *Historia*

incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae şi *Descriptio Moldaviae.* Adăugând acestor proiecte faptul că, din anul 2012, la Biblioteca Academiei Române se află primele 25 de volume sub formă de facsimil color ale „Integralei manuscriselor Dimitrie Cantemir" (donate de Ambasada Rusiei), putem spune că editarea şi traducerea operei monumentale a domnului moldovean au intrat, de bună seamă, pe făgaşul firesc. Desfăşurarea acestor proiecte de anvergură este susţinută şi completată în cercetarea filologică românească de analize amănunţite ale unor aspecte particulare. Astfel, capitolul 56 al cărţii a treia din *Divanul Înţeleptului cu Lumea*, scriere de tinereţe a lui Cantemir, redactată pe când se afla încă sub îndrumarea ieromonahului Ieremia Cacavelas, a constituit pentru **Ioana Munteanu** punctul de plecare al unei analize comparative a câmpului semantic al *astuţiei.* Urmărind lexicul care surprinde isteţimea Diavolului, „versatilă şi polimorfă", cum a numit-o autoarea, în lucrarea sursă care aparţine teologului unitarian Wissowatius, în versiunea greacă a textului atribuită lui Cacavelas şi în transpunerea românească a lui Dimitrie Cantemir, **Ioana Munteanu** a pus în lumină asocierea dintre portretul acestuia şi divinităţile mitologiei greco-latine (Proteus şi Vertumnus) caracterizate prin μῆτις a vechilor greci, calitate şi defect, inteligenţă care se poate manifesta ca viclenie, dar şi ca inventivitate şi putere creatoare. Analiza lexicului i-a permis autoarei să observe efortul principelui de a traduce textul latinesc al umanistului polono-lituanian, de a găsi echivalenţe în vocabularul autohton al vicleniei, „în parte comun cu acela al creaţiei demiurgice măiastre", şi de a releva felul în care Dimitrie Cantemir asimilează în „cultura sa balcanic-românească o figură a Diavolului colorată în tonurile culturii clasice".

Astuţia nefastă, blamabilă, ademenitoare la rău, aşa cum se creionează în scrierea filosofică şi creştină a domnului din Moldova, îşi află, în mitologia greacă, pandantul pozitiv, devenit principiu demiurgic: Prometheus. Despre Titanul răstignit pe muntele Caucazului ca binefăcător al omului, a vorbit **Margareta Sfirschi-Lăudat**, de la Facultatea de Limbi Străine a Universităţii din Bucureşti. Urmărindu-şi personajul în opera lui Lucian din Samosata, retor ironic şi subtil al celei de-a doua sofistici, cercetătoarea a pus în lumină tiparul anti-platonician al unor scrieri precum *Prometheus sau Caucazul*, *Prometheus şi Zeus*, *Unui om care mi-a spus „Eşti un Prometheus în cuvântările tale"*. În procesul imaginar în care Hermes şi Hephaistos sunt acuzatori şi mesageri ai voinţei lui Zeus, se întrevede limpede *Apologia* socratică, devenită o apologie a Omului şi, paradoxal, o judecată a zeului: „Deloc întâmplător, a spus **Margareta Sfirschi-Lăudat**, vocabularul pironirii lui Prometheus este identic cu acela al crucificării christice, iar învinuirile aduse acestuia, cum că ar fi sofist şi inovator, se potrivesc deopotrivă lui Socrates şi lui Christos". Despre mituri fondatoare a vorbit şi **Vichi Eugenia Ciocani** de la Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj, prezentând stadiul cercetărilor sale în proiectul „Cum a apărut căsătoria monogamă în Grecia antică: o reevaluare a teoriilor propuse" (CNCS-UEFISCDI, PN-III-P1-1.1-PD-2016-1346). Recitind literatura greacă, în special poezia sapphică şi tragedia clasică, autoarea a urmărit

dovezile care probează continuitatea a două concepte fundamentale: παρθένια şi γάμος. Interpretarea miturilor, obiceiurilor, ritualurilor şi chiar a legilor de care mai avem astăzi ştiinţă, i-a permis autoarei să contureze imaginea unei adevărate şi stabile instituţii a căsătoriei monogame, ca inovaţie sau schimbare fundamentală de atitudine în societatea Greciei arhaice. Odată probat acest rezultat, un câmp mai larg de cercetare i s-a deschis **Eugeniei Ciocani**: acela al implicaţiilor sociale ale monogamiei şi al modului în care ea a favorizat emergenţa sistemului politic al democraţiei greceşti. Şi tot miturile iubirii şi ale căsătoriei sacre (ἱερὸς γάμος), mituri întemeietoare de naţii, legi, cutume şi... constelaţii, au constituit subiectul prezentării **Cătălinei Popescu**, cercetător independent. În cartea a doua a *Metamorfozelor* (235–236), a spus conferenţiara, în cursul episodului închinat lui Phaeton, Ovidiu menţionează originea culorii închise a pielii etiopienilor:

> *Sanguine tum credunt in corpora summa uocato*
> *Aethiopum populos nigrum traxisse colorem*.

Dar prinţesa acestora, frumoasa Andromeda, este imaginată apoi ca o statuie de marmură luminoasă, al cărei ton este asociat pielii diafane a victimei oferite monstrului Cetus. Aşadar – s-a şi ne-a întrebat **Cătălina Popescu** – ce culoare va fi avut pielea Andromedei? Răspunsul pe care comunicarea domniei sale l-a oferit a fost următorul: tonul marmoreean nu desăvârşeşte ultimul strat al frumuseţii Andromedei, ci doar imaginează textura fermă a pielii, lăsând cititorul să participe la jocul vizual şi să adauge tuşa finală, într-o paletă infinită de nuanţe. Jocul întrupării şi al „sculptării" Andromedei devine astfel interactiv.

Într-o altă cheie interpretativă a mitului, una lingvistică, s-a situat prezentarea lui **Mihail Hâncu**, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. Studiul său a avut ca obiect papirusul de la Derveni (descoperit în anul 1962, alături de o urnă funerară), izvor care păstrează o rară mărturie directă a cosmogoniei orfice. Papirusul carbonizat şi ferit astfel de descompunere şi putrezire, conţine citate extinse ale unei versiuni de text asemănătoare cu aşa-numitele *Rapsodii*. În fragmentele conservate, a precizat **Mihail Hâncu**, se conturează o reprezentare ciclică a cosmogoniei, în care Zeus îşi asumă recrearea universului pentru a-şi asigura supremaţia între zei. Dar nu firul epic al mitului a constituit centrul de interes al tânărului cercetător, ci comentariile adiacente ale celui care va fi scris papirusul. Glosele acestuia reinterpretează textul citat, în cheie filosofică, oferind astfel temelia pentru o analiză amănunţită a evoluţiei vocabularului cosmogonic. Trecerea de la imaginile concrete la comparaţii şi metafore care implică elemente naturale contribuie, în urma unui îndelungat proces de abstractizare, la desăvârşirea lexicului conceptual pe care îl foloseşte nuanţat filosofia clasică greacă. Analiza metaforelor conceptuale pe care a propus-o **Mihail Hâncu** a fost completată de studiul metaforelor literare din *Epistolele* lui Petrarca, privite din perspectiva teoriei cognitiviste, de către **Maria Boghiu**, doctorandă

a Şcolii Doctorale „Limbi şi identităţi culturale” din cadrul Universităţii din Bucureşti. Investigând coerenţa metaforică intratextuală, tânăra cercetătoare a urmărit măsura în care metafora cu care debutează diferitele pasaje din corpus se continuă, la nivelul argumentaţiei, în întregul microtext sau, dimpotrivă, este abandonată în favoarea unei alte metafore, distincte, având însă acelaşi domeniu-ţintă şi făcând, aşadar, referire la acelaşi aspect. Un univers poetic labirintic şi-a dezvăluit în acest fel structura cristalină. Despre figuri şi tropi, dar despre cele deja organizate, descrise şi exemplificate în tratatele de retorică din secolul al XVII-lea, a vorbit Ioana-Rucsandra Dascălu, de la Universitatea din Craiova. Domnia sa a comparat cartea despre *elocutio* din tratatul de retorică în limba latină al protestantului Gerardus Ioannes Vossius cu primul tratat de retorică în limba franceză, aparţinând lui René Bary. Concluziile studiului au arătat fidelitatea primei lucrări în raport cu clasificările antice şi punctul de vedere mai modern al celuilalt autor, care renunţă la taxinomiile greco-latine pentru a-şi alcătui propriul sistem de teorie literară. Dacă Vossius – a încheiat autoarea prezentării – „defineşte *tropul* (*tropus*) ca *immutatio cum virtute* şi *figura* (*schema*) ca *immutatio in meliorem sine inversione significationis*, Bary consideră propria perspectivă superioară pedagogic şi perfect adecvată limbii franceze şi renunţă la distincţia între *tropi* şi *figuri*, considerând-o nepotrivită limbii franceze moderne: *Il est plus important au disciple d’avoir la connaissance des applications qu’on doit souvent faire*”.

De la lucrări de teorie literară, la manuale: căci despre manuale, mai vechi sau mai noi, au vorbit **Diana Baraboi**, **Isabela Grigoraş**, **Alexandru Dudău**, **Simona Georgescu** şi **Theodor Georgescu**. Enciclopedia *De universo libri uiginti duo*, redactată de către Hrabanus Maurus, trăitor în Meinz, abate şi personaj important al Renaşterii Carolingiene, a fost folosită în veacul al nouălea ca un adevărat manual de ştiinţă universală, alături de comentariile biblice ale învăţatului episcop. Această lucrare, care stă la baza tezei pe care o pregăteşte doctoranda **Diana Baraboi** în cadrul Şcolii „Limbi şi identităţi culturale”, se dovedeşte însă „un labirint în care cititorul trebuie să găsească adevărata cheie”, având numeroase posibilităţi de lectură, fiindcă o definiţie îl conduce către o alta, care, la rându-i poate fi înţeleasă doar atunci când este citită într-un context mai amplu. Un al doilea factor care sporeşte dificultăţile de analiză ale cercetătorului este reprezentat de caracterul prea puţin „original” al acestor scrieri în Evul Mediu. Enciclopediile sunt, în fapt, antologii de cunoştinţe transmise prin veac, contribuţia autorului constând, adesea, doar în selecţie, parafrază, comentariu succint. Pe acestea le-a urmărit doctoranda, încercând să găsească sursele, să stabilească un profil al cunoştinţelor lui Hrabanus şi al formării sale intelectuale şi religioase. Un demers asemănător ca structură a întreprins şi **Isabela Grigoraş**, doctorandă în cotutelă a Universităţii din Bucureşti şi a Université de Fribourg, aplecându-se asupra lucrării *Ars grammatica* a lui Alcuin de York, pe care o editează şi o traduce într-o primă ediţie filologică. Gramatica aridă, transmisă întocmai de la o generaţie la alta, devine, sub pana lui Alcuin, un scenariu alert în care un elev iniţiat (Saxo) îi predă altuia, începător (Franco), regulile

limbii latine, sub supravegherea profesorului gata să intervină atunci când materia pare mai dificilă. Pedagogia clericului, poet și învățător, se dovedește inteligentă, căci disciplina e „predată" concis și ludic, sub forma unei discuții pline de umor. Dialogul, presărat cu replici desprinse parcă din situații petrecute într-o școală de azi, hazul și competiția sunt, a spus **Isabela Grigoraș**, „tehnici pedagogice care s-au dovedit favorabile reînvierii studiului limbii latine în perioada carolingiană și care ar putea fi folosite cu succes și astăzi". Iar dovada cea mai bună a fost adusă de un grup de profesori, membri ai Societății de Studii Clasice, care au alcătuit manualul pentru cea mai nouă disciplină din programa școlară românească: „Elemente de limbă latină și de cultură romanică". Studiată în clasa a șaptea gimnazială, disciplina a fost „botezată" de Institutul de Științe ale Educației, iar programa a fost elaborată de un colectiv de profesori de latină din sistemul preuniversitar și universitar. În anul 2019 – a spus **Simona Georgescu**, vorbind și în numele celorlalți autori, **Theodor Georgescu** și **Alexandru Dudău** –, au fost propuse mai multe manuale, Ministerul Educației Naționale aprobând doar două, între care și pe cel al colegilor noștri. Lucrare interdisciplinară (căci reunește informații lingvistice, istorice, de mitologie, istoria artei sau istoria religiilor), interactivă și provocatoare în egală măsură pentru elevi și profesori, cu o grafică atractivă și un nivel adecvat pentru începători, dar și pentru cei care vor să aprofundeze cunoștințele despre Antichitate, manualul de „Elemente de limbă latină și de cultură romanică" continuă tradiția predării latinei, însoțind discursul academic cu replici copilărești și cunoștințele dificil de asimilat cu cele care pot fi deduse intuitiv ori sunt deja asimilate din studiul altor materii.

Încheiem prezentarea comunicărilor în manieră optimistă: latina poate fi învățată serios, profund, nuanțat atât prin exerciții gramaticale, prin lectura clasicilor, prin analize complexe, cât și prin joc. Ne-a arătat-o și **Alexandru Călin**, doctorand la momentul susținerii comunicării și doctor în prezent al Școlii „Limbi și identități culturale", învățându-ne să jucăm „Latina". Ce poate fi mai antrenant decât să îți aduni prietenii și să joci *Coloniștii din Catan* cu probe de scandare, să încerci un Karaoke pe versuri din Homer sau, de ce nu, să provoci inteligența artificială să construiască versuri latinești pornind de la tiparul stihului metric/ritmic sau cantitativ? Scandarea hexametrului dactilic – a spus vorbitorul –, bunăoară cântul al VI-lea al *Eneidei*, poate fi deprinsă cu ușurință în cadrul unui joc pe calculator, în care corecta împărțire în picioare a unui hexametru atrage după sine traducerea versului într-o limbă vie și înaintarea acțiunii, totul desfășurându-se contracronometru.

Concluziile celor două sesiuni de prezentări, proiecte și dezbateri, formulate de către **Alexander Baumgarten** (Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca), au subliniat rodnicia zilei și diversitatea preocupărilor membrilor Societății de Studii Clasice (care au dat de furcă și cronicarilor, nevoiți să se împartă între cele două săli de ședință). Seara primei zile a găsit asistența reunită într-o ședință comună, în jurul temei de interes unanim *Filologia clasică la o nouă răscruce*. Au urmat ore cu discuții febrile, căci dificultățile pe care le întâmpină studiile umaniste și filologia clasică îndeosebi sporesc de la o întrunire la alta, iar soluțiile se dovedesc tot mai

greu de găsit. Pericolul permanent ca studiul latinei să fie înlăturat din parcursul gimnazial, studierea acestei discipline doar în cadrul claselor de filologie şi ştiinţe sociale din liceu, lipsa opţiunii de a susţine examenul de bacalaureat şi la limba latină, numărul prea mic de profesori pentru această materie, care ajunge să fie predată mai degrabă de profesori de limba română, imposibilitatea de a alcătui o normă de optsprezece ore în cadrul aceleiaşi unităţi de învăţământ au fost doar câteva dintre dificultăţile pe care le-au menţionat membrii Societăţii de Studii Clasice din învăţământul preuniversitar. Numărul mic de candidaţi care se îndreaptă spre studierea limbilor clasice şi polarizarea acestora între cei cu studii universitare deja absolvite (de teologie, istorie, filosofie) şi tineri absolvenţi de liceu care nu au cunoştinţe de limbă şi cultură greacă sau latină, desfiinţarea liceelor şi a claselor de filologie clasică din întreaga ţară, lipsa unui program masteral pricinuită de numărul prea mic de studenţi care ajung să susţină licenţa, activităţile birocratice care sufocă învăţământul universitar şi, nu în ultimul rând, diminuarea catedrelor de limbi clasice, contopirea acestora cu alte colective şi încercarea de a uniformiza programele de studii cu cele ale limbilor moderne, dintr-un imperativ economic care se aşează, adesea, mai presus de nevoile culturale ale societăţii româneşti, toate acestea risipesc tradiţia şcolii româneşti de filologie şi fac să piară o disciplină considerată cândva esenţială în formarea unui intelectual, indiferent de profilul său academic. Între soluţiile propuse s-au numărat comunicarea mai eficientă şi constantă dintre mediul universitar şi cel preuniversitar, încercarea de a avea un contact permanent cu Ministerul Educaţiei Naţionale şi cu cei îndreptăţiţi să găsească soluţii administrative, comunicarea problemelor întâmpinate, dar şi a reuşitelor breslei, în *media*, publicarea anuală a revistei *Studii Clasice*, refacerea legăturilor cu societăţile omoloage din alte ţări.

Şi a fost noapte, şi a fost zi, ziua a doua.

2. ADUNAREA GENERALĂ A SOCIETĂŢII DE STUDII CLASICE

A doua zi a Simpozionului Naţional a fost dedicată Adunării generale a Societăţii de Studii Clasice. Pe ordinea de zi au figurat printre altele: primirea de noi membri şi chestiuni organizatorice; o discuţie despre *site*-ul societăţii şi revista *Studii clasice*; o discuţie despre afilierea la diverse organisme internaţionale (FIEC, Euroclasica); prezentarea activităţilor desfăşurate de către membrii societăţii din Iaşi, Constanţa şi Timişoara; discuţii diverse.

Simpozionul s-a încheiat cu acordarea premiului „Lucia Wald”, atribuit, în urma votului biroului SSC, lui **Emanuel Grosu** pentru lucrarea „Anonim*, Călătoria Sfântului abate Brendan*”, ediţie, traducere şi studiu care s-au distins prin complexitatea şi temeinicia documentării, precum şi a analizei temei propuse.

Prin organizarea acestei întâlniri naţionale membrii breslei clasiciste au dorit ca, după mai mulţi ani de sincope şi stagnare, să fie reluată plenar activitatea

Societății de Studii Clasice, fondată în anul 1958 şi afiliată în prezent la *Fédération internationale des associations d'études classiques* (FIEC). Loc de întâlnire a profesorilor, filologilor, istoricilor, teologilor, filosofilor şi editorilor ale căror preocupări îmbrățișează Antichitatea clasică greco-romană şi moştenirea ei, inclusiv din perspectiva creştinismului, Societatea de Studii Clasice a continuat şi continuă să numere printre membrii săi personalități marcante ale culturii române. În prezent, Societatea de Studii Clasice din România şi revista *Studii clasice*, sexagenare de-acum, beneficiază de altruismul iubitorilor culturii autentice, care se străduiesc să le păstreze ca entități vii, în baza respectului față de ele şi față de magiştrii noştri. În timp neprielnic au reuşit să creeze acest spațiu fertil şi avem datoria să îl păstrăm pentru cei tineri, aflați în formare şi în căutare de repere.

Simona Nicolae, Alexandru M. Călin
Societatea de Studii Clasice